

مقدمه

از زمان انتشار کتاب پارگامنت (Pargament) (۱۹۹۷) با عنوان **روان‌شناسی دین و مقابله**، موضوع مقابله مذهبی به‌طور چشمگیری کانون توجه محققان مختلف بوده است. مرور شواهد تجربی نشان می‌دهد که در طی سال‌های گذشته، مطالعات متعددی با محوریت مقابله مذهبی در گروه‌های سنی مختلف مانند کودکان (بینوری (Benore) و همکاران، ۲۰۰۸)، نوجوانان (تالیک، ۲۰۱۳؛ دی‌یو (Dew) و همکاران، ۲۰۱۰) و بزرگسالان (بورک و ترمن (Bjorck & Thurman)، ۲۰۰۷) و در گروه‌های مذهبی متفاوت مانند اسلام (ابورایا و همکاران، ۲۰۰۸؛ آمر و همکاران، ۲۰۰۸؛ شهابی‌زاده و مظاهری، ۱۳۹۱)، مسیحیت (ویتنر و همکاران، ۲۰۰۹)، یهود (روس‌مارین و همکاران، ۲۰۰۹) و هندو (تاراکشوار و همکاران، ۲۰۰۳) انجام شده است. افزون بر این، مرور شواهد تجربی نشان می‌دهد که میان محققان علاقه‌مند به قلمرو مطالعاتی روان‌شناسی دین و مقابله، بر موضوعاتی مانند مقابله مذهبی با سرطان (یوشیموتو و همکاران، ۲۰۰۶)، بیماری مزمن (سیگرانگ و همکاران، ۲۰۰۳)، درد مزمن (دان و هورگاس، ۲۰۰۴) و بیماری ایدز (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۴) تأکید شده است. همچنین، طی سال‌های گذشته نتایج مطالعات هاگلیت و همکاران (۲۰۰۷) و مور و همکاران (۲۰۰۷) موجب شده است که نقش مثبت و تعیین‌کننده مذهب در مقابله با مشکلات روان‌پزشکی، بر متخصصان سلامت روانی و روان‌شناسان بالینی بیش از پیش مکشوف شود. درنهایت، نتایج مطالعات مربوط به مقابله مذهبی با برخی تنش‌گرهای ویژه، مانند داغدیدگی (استویبی، ۲۰۰۴؛ شریفی و همکاران، ۱۳۹۱)، خشونت خانگی (واتلینگتن و مورفی، ۲۰۰۶)، سقط جنین (ماجور و همکاران، ۱۹۹۸)، بیوگی (میچل و همکاران، ۲۰۰۳) و بلایای طبیعی (هندرسون، ۲۰۱۰، ص ۵) و همچنین، نتایج مطالعات مربوط به پسایندهای چندگانه رویارویی با تجارب تنیدگی‌زا، مانند تعالی پس‌ضربه‌ای (سیدموسوی و همکاران، ۱۳۸۸؛ سیدموسوی و وفایی، ۱۳۸۸)، بهزیستی معنوی (طاهری خرامه و همکاران، ۱۳۹۲؛ آترانر و همکاران، ۲۰۱۰)، افسردگی (آنو و وسکانسل، ۲۰۰۵؛ کانرس و همکاران، ۲۰۰۶؛ شریفی و فاتحی‌زاده، ۱۳۹۱)، سلامت روانی (حسنی واجاری و بهرامی‌احسان، ۱۳۸۴)، کیفیت زندگی (گاردنر و همکاران، ۲۰۱۳) و نرخ مرگ‌ومیر (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۳؛ پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۴ الف) تأکید می‌کند که راهبردهای مقابله مذهبی - به‌مثابه یک منبع عظیم مقابله‌ای، وجه جدایی‌ناپذیر فرایند مقابله با تنیدگی قلمداد می‌شود.

بر این اساس، نتایج بسیاری از تحقیقات، از گریزناپذیری نقش‌آفرینی راهبردهای مقابله مذهبی در بافت مطالعاتی تجارب تنیدگی‌زا و شیوه‌های ترجیحی مدیریت چنین رخدادهایی به‌طور تجربی

راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی:

تحلیل روان‌سنجی مقیاس مقابله مذهبی در بین دانشجویان ایرانی

فرزانه داوودندی / دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز f.davoodvandi@gmail.com

امید شکری / استادیار گروه روان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی oshokri@yahoo.com

دریافت: ۱۳۹۲/۹/۴ - پذیرش: ۱۳۹۳/۲/۷

چکیده

این مقاله، با هدف آزمون روان‌سنجی مقیاس مقابله مذهبی در گروهی از دانشجویان دختر و پسر ایرانی انجام شد. ۳۵۵ دانشجو (۱۵۵ پسر و ۲۰۰ دختر)، به نسخه فارسی مقیاس مقابله مذهبی پاسخ دادند. برای تعیین روایی عاملی RCOPE، از روش آماری تحلیل عامل سلسله‌مراتبی و برای بررسی همسانی درونی RCOPE، از ضرایب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش اوبلیمین، نشان داد که RCOPE از دو بُعد راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی تشکیل شده است. نتایج تحلیل عاملی راهبردهای مقابله مذهبی مثبت، از الگوی هفت عاملی شامل، تطهیر مذهبی و تقاضای شفاعت الهی، کمک معنوی، تسلیم مذهبی فعالانه، بازارزیایی مذهبی خیرخواهانه، پیوند معنوی و جهت‌گیری مذهبی، جست‌وجوی حمایت از سوی افراد مطلع در دین یا افراد هم‌عقیده و تعیین محدوده فعالیت‌های مذهبی و نتایج تحلیل عاملی راهبردهای مقابله مذهبی منفی، از الگوی پنج عاملی شامل بازارزیایی مبتنی بر خداوند کيفرکننده، بازارزیایی شیطان‌محور، نارضایتی معنوی، واگذاری مذهبی منفعلانه و نارضایتی مذهبی بین‌فردی به‌طور تجربی حکایت کرد.

کلیدواژه‌ها: راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی، مقیاس مقابله مذهبی، مشخصه‌های روان‌سنجی.

حمایت کرده‌اند. بنابراین، لازمه مطالعه نظامدار و هدفمند مقوله راهبردهای مقابله مذهبی در بین دانشجویان ایرانی، پس از تصریح ضرورت و اهمیت مطالعه آن، مستلزم دسترسی به ابزاری است که ارزیابی نقش این منبع مقابله‌ای را در مواجهه با تجارب تنیدگی‌زای زندگی، امکان‌پذیر کند. بنابراین، این پژوهش، درصدد است که برای اولین بار، ساختار عاملی مقیاس مقابله مذهبی (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۰) را در گروهی از دانشجویان دختر و پسر ایرانی مطالعه کند.

منطق نظری زیربنایی توسعه مقیاس مقابله مذهبی

بر اساس دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، چهار مفروضه زیربنایی، شالوده نظری مقیاس مقابله مذهبی را تشکیل می‌دهد. پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، تأکید کردند که از لحاظ نظری، سنجش مقابله مذهبی باید بر دیدگاه کارکردی مذهب و نقش‌های چندگانه آن، در بافت مقابله با رخداد‌های تنیدگی‌زا استوار باشد. در گذشته، محققان برای اندازه‌گیری مقابله مذهبی از نشانگرهای کلی مذهبی بودن، مانند نماز خواندن و حضور در اماکن مذهبی استفاده کرده‌اند. اگرچه استفاده از این روش سنجش مؤثر بوده است، اما محققان در این روش از پاسخ به سؤالات مربوط به نقش‌های کارکردی مذهب، در قلمرو مقابله با تجارب تنیدگی‌زا بازمانده‌اند. بنابراین، صرف آگاهی از اینکه فرد مناسک دینی را به جای می‌آورد و در اماکن مذهبی حاضر می‌شود، برای سنجش مقابله مذهبی غیرکافی می‌باشد. به عبارت دیگر، طبق دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، سنجش مقابله مذهبی نیازمند پاسخ به این سؤال است که چگونه فرد از مذهب برای درک و رویارویی با تجارب تنیدگی‌زا بهره می‌برد. اندیشیدن به کارکردهای مذهب، با پیش‌بینی‌های قوی‌تر از پسایندها، تفسیر آسان‌تر یافته‌های معنادار و غیرمعنادار و پیشرفت‌هایی در زمینه درک روش‌هایی که نقش مذهب را در موقعیت‌های حساس زندگی نشان می‌دهد، همراه است. بر این اساس، پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، بر پنج کارکرد اصلی مذهب تأکید کرده‌اند:

۱. معنا: طبق دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، در مواجهه با تجارب رنج‌آور زندگی، مذهب چارچوبی را برای درک، تفسیر و معنادهی فراهم می‌آورد. شیوه‌های چندگانه مقابله مذهبی با هدف کسب معنا شامل: ۱. بازارزیابی مذهبی خیرخواهانه - به معنای بازتعریف عامل تنیدگی‌زا به صورت سودمند بر اساس آموزه‌های دینی؛ ۲. بازارزیابی مبتنی بر خداوند کیفرکننده - به معنای بازتعریف عامل تنیدگی‌زا به‌مثابه تنبیهی از طرف خداوند به خاطر گناهان فردی؛ ۳. بازارزیابی شیطنانی - به معنای

بازتعریف عامل تنیدگی‌زا به صورت عمل شیطان؛ ۴. بازارزیابی قدرت خداوند، به معنای بازتعریف قدرت خداوند درباره اثرگذاری بر موقعیت رنج‌آور است.

۲. کنترل: طبق دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، در مواجهه با رخداد‌هایی که فراتر از منابع درون‌فردی افراد هستند، مذهب مسیرهای زیادی را با هدف دستیابی به احساس تسلط و کنترل به آنها پیشنهاد می‌کند. شیوه‌های چندگانه مقابله مذهبی برای دستیابی به کنترل شامل: ۱. مقابله مذهبی همیارانه، به معنای جست‌وجوی کنترل از طریق مشارکت با خداوند برای حل مسئله؛ تسلیم مذهبی فعالانه، به معنای واگذاری فعالانه کنترل به خداوند در فرایند مقابله، واگذاری مذهبی منفعلانه، انتظار منفعلانه از خداوند با هدف کنترل بر موقعیت، تقاضای شفاعت الهی، جست‌وجوی کنترل به‌طور غیرمستقیم به کمک تقاضا از خداوند برای یک معجزه یا شفاعت الهی، و مقابله مذهبی خودجهدهنده، جست‌وجوی کنترل به‌طور مستقیم از طریق ابتکار فردی در عوض کمک از خداوند است.

۳. آسایش / معنویت: پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) تأکید می‌کنند که طبق دیدگاه روان‌پویشی کلاسیک، مذهب با هدف کاهش بیم افراد برای زندگی در جهانی که هر لحظه آستان یک فاجعه می‌باشد، صورت‌بندی شده است. بنابراین، متمایزسازی راهبردهای مقابله مذهبی مبتنی بر آسودگی از روش‌هایی که دارای یک کارکرد معنوی اصیل هستند، دشوار می‌باشد. از دیدگاه مذهبی، معنویت یا تمایل برای ارتباط با قدرتی فراتر از آدمی، اصلی‌ترین کارکرد مذهب قلمداد می‌شود. طبق دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، شیوه‌های چندگانه مقابله مذهبی، برای دستیابی به آسایش و نزدیکی با خدا شامل: ۱. جست‌وجوی حمایت معنوی، به معنای جست‌وجوی راحتی و اطمینان‌آفرینی از طریق دوستی و مراقبت خداوند؛ ۲. تمرکز مذهبی، انجام فعالیت‌های مذهبی برای تغییر توجه از عامل تنیدگی‌زا؛ ۳. تطهیر (پالایش) مذهبی، جست‌وجوی تنطیف مذهبی از طریق انجام اعمال مذهبی، پیوند معنوی، تجربه احساس نزدیکی به قدرتی که آدمی را تعالی می‌بخشد، نارضایتی معنوی، بیان گم‌گشتگی و نارضایتی از رابطه با خداوند در موقعیت تنیدگی‌زا، و تعیین حدود رفتارهای مذهبی، تعیین رفتارهای مذهبی قابل قبول از رفتارهای غیرقابل قبول و باقی ماندن در محدوده آموزه‌های دینی است.

۴. صمیمیت / معنویت: دورکیم (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۰)، بر نقش مذهب در تسهیل انسجام اجتماعی تأکید کرده است. بنابراین، مذهب سازوکار تسهیل‌کننده انسجام اجتماعی و هویت اجتماعی

تلقی می‌شود. با وجود این، اغلب صمیمیت با دیگران از طریق روش‌های معنوی مانند پیشنهاد کمک معنوی، به دیگران و حمایت معنوی از اعضای گروه دینی به دست می‌آید. بنابراین، متمایزسازی روش‌های تسهیل‌کننده صمیمیت، از روش‌های تسهیل‌کننده نزدیکی با یک قدرت بالاتر دشوار می‌باشد. طبق دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، شیوه‌های چندگانه مقابله مذهبی برای دستیابی به صمیمیت با دیگران و احساس نزدیکی با خدا شامل: ۱. جست‌وجوی حمایت از طرف افراد مطلع در دین (دین‌یاران) یا افراد هم‌عقیده، به معنای جست‌وجوی آسایش و اطمینان‌آفرینی از طریق دوستی و مراقبت افراد هم‌عقیده و مطلع در امور دینی (دین‌یاران)، کمک معنوی به دیگران، به معنای تلاش برای حمایت معنوی از دیگران، و نارضایتی مذهبی بین‌فردی، بیان گم‌گشتگی و نارضایتی درباره رابطه با افراد مطلع در امور دینی (دین‌یاران) یا افراد هم‌عقیده در موقعیت‌های تنیدگی‌زا است.

۵. دگرگونی زندگی: طبق دیدگاه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، مذهب از طریق ترغیب افراد به واگذاری موضوعات ارزشمند قدیمی و جست‌وجوی منابع جدید معنا به افراد کمک می‌کند تا تغییرات عمده‌ای در زندگی خود خلق کنند. همچنین، شیوه‌های چندگانه مقابله مذهبی برای دستیابی به تغییرات عمده در زندگی شامل: ۱. جست‌وجوی جهت‌گیری مذهبی، به معنای کمک گرفتن از مذهب برای یافتن یک جهت‌گیری جدید در زندگی وقتی جهت‌گیری پیشین فاقد ارزش جلوه می‌کند، تغییر مذهبی، به معنای تغییر اساسی در زندگی از طریق مذهب، و بخشش مذهبی، به معنای کمک گرفتن از مذهب برای تغییر در خشم، آزار و ترس ناشی از یک گناه و رسیدن به آرامش است.

بنابراین، پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، پس از مرور شواهد نظری و تجربی مربوط به قلمرو مطالعاتی دین و مقابله، رویکرد متفاوتی برای سنجش مذهب به‌مثابه یک منبع مقابله‌ای ارائه کردند. در نظریه مقابله، بر نقش فعال آدمی در فرایند تفسیر و پاسخ‌دهی به عوامل تنیدگی‌زای زندگی تأکید می‌شود (فولکمن، ۲۰۱۰، ص ۲۰۵). بسیاری از شواهد تجربی نشان داده‌اند که تمایز در پس‌اندازهای چندگانه مواجهه با رخدادهای منفی زندگی از طریق تفاوت در روش‌های خاص ارزیابی و مقابله قابل تبیین است (همان). از چشم‌انداز نظریه مقابله، رفتار فرآورده فرایند پویایی از تبادل بین فرد و موقعیت‌های پیرامونی است که در محدوده یک بافت اجتماعی فرهنگی بزرگتر پدیدار می‌شود.

طبق دیدگاه پارگامنت و ماهونی (۲۰۰۵)، مقابله مذهبی بیانگر تلاش‌هایی است برای استفاده از آموزه‌های دینی، با هدف درک و رویارویی با تجارب تنیدگی‌زای زندگی. پارگامنت (۱۹۹۷) بر چند نکته تأکید می‌کند:

۱. مقابله مذهبی دارای کارکردهای متفاوتی مانند جست‌وجوی معنا، صمیمیت با دیگران، هویت، کنترل، کاهش اضطراب، دگرگونی و پیگردی معنویت است. بنابراین، در مقیاس مقابله مذهبی، گویه‌ها از لحاظ مفهومی، بر اساس کارکردهای چندگانه مذهب در بافت رویارویی با تجارب تنیدگی‌زا سازمان‌دهی شده‌اند.

۲. مقابله مذهبی چندسطحی است و رفتارها، هیجانات، روابط و شناختارها را شامل می‌شود. در مقیاس مقابله مذهبی، گویه‌هایی انتخاب شده‌اند که نشان می‌دهند چگونه افراد روش‌های مقابله مذهبی را به‌طور شناختی، از طریق افکار و نگرش‌ها، به‌طور رفتاری، از طریق اعمال، به‌طور هیجانی، از طریق احساسات ویژه افراد، و به‌طور ارتباطی، از طریق اعمالی که دیگران را شامل می‌شود به‌کار می‌گیرند.

۳. مقابله مذهبی بیانگر یک فرایند پویا می‌باشد که در طول زمان و در بافت‌ها و شرایط گوناگون تغییر می‌کند.

۴. مقابله مذهبی فرایندی چندبُعدی است که در زندگی به نتایجی کمک‌کننده یا مضر منجر می‌شود. ماهیت چندبُعدی مقیاس مقابله مذهبی، بر این فرض استوار است که راهبردهای مقابله مذهبی انطباقی یا غیرانطباقی می‌باشند. بنابراین، گویه‌های منتخب در مقیاس مقابله مذهبی یا بر روش‌های مقابله مذهبی مثبت و یا بر روش‌های مقابله مذهبی منفی دلالت دارند.

۵. مقابله مذهبی، به دلیل مزیت تمرکز بر موضوعات الهی بعد متمایزی به فرایند مقابله اضافه می‌کند.

۶. به دلیل تمرکز متمایز قلمرو مقابله مذهبی بر روش‌هایی که نقش مذهب را در موقعیت‌های ویژه زندگی مشخص می‌کند، مقابله مذهبی اطلاعاتی حیاتی درباره نقش مذهب و رابطه آن با سلامت و بهزیستی، به‌ویژه در بین افرادی که در زندگی با مشکلاتی بحرانی روبه‌رو شده‌اند، فراهم می‌آورد.

در تحقیقات بسیاری، ویژگی‌های فنی مقیاس مقابله مذهبی آزمون شده است (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۰؛ تالیک، ۲۰۱۳). در مطالعه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، که با هدف توسعه و روسازی مقدماتی مقیاس مقابله مذهبی در بین گروهی از دانشجویان و بیماران بستری در بیمارستان انجام شد، نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش اوبلیمین از مفهوم‌سازی و ساخت زیرمقیاس‌های چندگانه به‌طور تجربی حمایت کرد. همچنین، نتایج تحلیل عاملی تأییدی مقیاس مقابله مذهبی در بین نمونه بیماران سالمند بستری شده در بیمارستان به‌طور تجربی، نتایج تحلیل عاملی اکتشافی را تأیید کرد. علاوه بر این، معناداری نتایج تحلیل رگرسیون سلسله‌مراتبی با هدف

تیین پراکندگی نمرات سازگاری مشارکت‌کنندگان از طریق مقیاس‌های چندگانه مقابله مذهبی، پس از تفکیک سهم متغیرهای جمعیت‌شناختی و نمرات مقابله مذهبی کلی، به‌طور تجربی از روایی فزاینده مقیاس مقابله مذهبی حمایت کرد. در مطالعه تالیک (۲۰۱۳)، که با هدف انطباق فرهنگی و آزمون ساختار عاملی مقیاس مقابله مذهبی پارگامنت در نوجوان لهستانی انجام شد، همسو با مطالعه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی، با استفاده از چرخش ابلیمین استفاده شد. تالیک همسو با پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، از تحلیل عاملی سلسله‌مراتبی استفاده کرد. در گام اول، تمامی ۱۰۵ گویه مقیاس مقابله مذهبی، از طریق تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش ابلیمین و به کمک راه‌حل محدود شده به فقط دو عامل، تحلیل شدند. نتایج مربوط به شاخص کفایت نمونه‌برداری کایزر-میر-الکین (KMO) و آزمون کرویت بارتلت، از معناداری مدل منتخب حمایت کردند. در این گام، دو گویه، به دلیل بار عاملی کمتر از ۰/۳۰ و چهار گویه به دلیل بار عاملی مشترک از مجموع ۱۰۵ گویه حذف شدند. پس از حذف شش گویه، نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش ابلیمین نشان داد که ۶۵ گویه زیر عامل راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و ۳۴ گویه نیز زیر عامل راهبردهای مقابله مذهبی منفی بار گرفتند. در گام بعد، ۶۵ گویه مرحله قبل، به طور مستقل تحلیل شدند. نتایج مربوط به شاخص کفایت نمونه‌برداری کایزر-میر-الکین و آزمون کرویت بارتلت از معناداری مدل حمایت کردند. در این گام، نتایج تحلیل عاملی اکتشافی شامل ۹ عامل دگرگونی زندگی، تسلیم مذهبی فعالانه، جست‌وجوی حمایت از طرف افراد مطلع در دین (دین‌یاران) یا افراد هم‌عقیده، تمرکز مذهبی، مقابله مذهبی همیارانه، تقاضای شفاعت الهی، حمایت معنوی و بازارزیایی مذهبی خیرخواهانه بود که در مجموع ۶۲/۸۴ درصد از عامل زیربنایی را تبیین کردند. در این مرحله، ۱۵ گویه نیز به دلیل بار مشترک از ساختار عاملی مقیاس حذف شدند. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی، پس از حذف ۱۵ گویه نشان داد که ۹ عامل استخراج شده در مجموع، ۶۵/۱۹ درصد از واریانس عامل زیربنایی را تبیین کردند. تحلیل محتوایی گویه‌ها نشان داد که این عوامل نه‌گانه، دربرگیرنده مقیاس‌های راهبردهای مقابله مذهبی مثبت بودند. نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی، با استفاده از چرخش ابلیمین بر روی ۳۴ گویه باقیمانده نشان داد که ۷ عامل استخراج شده، شامل بازارزیایی مبتنی بر خداوند کیفر کننده، بازارزیایی شیطان‌محور، واگذاری مذهبی منفعلانه، نارضایتی معنوی، بازارزیایی قدرت خداوند و نارضایتی مذهبی، پس از حذف دو گویه، به دلیل بار عاملی کمتر از ۰/۴۰، در مجموع ۶۳/۳۹ درصد از عامل زیربنایی را تبیین کردند. در

این مرحله، بررسی محتوایی گویه‌ها نشان داد که این عوامل هفت‌گانه، دربرگیرنده مقیاس‌های راهبردهای مقابله مذهبی منفی بودند. در مطالعه تالیک، ضراب همسانی درونی راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی بین ۰/۶۲ تا ۰/۹۲ به دست آمد.

آیاری و آگیلار (۱۳۸۹)، با هدف تأکید بر نقش غیرقابل انکار عنصر بافتاری فرهنگ در پیش‌بینی شیوه‌های ارجح پاسخ‌دهی به موقعیت‌های پرفشار زندگی، نسخه ایرانی مقیاس پاسخ‌های مقابله‌ای را توسعه دادند. بدین منظور، در گام نخست، از ۵۰ دانشجو تقاضا شد که شیوه‌های منتخب خویش را در مواجهه با رخداد‌های تنیدگی‌زای زندگی در شش ماه گذشته گزارش نمایند. پس از تحلیل محتوای پاسخ‌های افراد در فاز یک، در فاز دوم تحقیق از تعداد ۳۶۵ دانشجو خواسته شد، به گزاره‌های به دست آمده از روش تحلیل محتوا در فاز یک، سؤالات نسخه بزرگسال پاسخ‌های مقابله‌ای و همچنین، مقیاس مقبولیت اجتماعی پاسخ دهند. نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از روش‌های چرخش ابلیمین و واریامکس، بر روی سؤالات مقیاس پاسخ‌های مقابله‌ای و مجموعه گزاره‌های به‌دست‌آمده از فاز یک مطالعه حاضر نشان داد که عامل مقابله مذهبی در کنار شش عامل حل مسئله، اجتناب‌شناختی، جست‌وجوی راهنمایی و حمایت، پذیرش یا تسلیم، ارزیابی مجدد مثبت و جست‌وجوی پاداش‌های جایگزین در مجموع حدود ۳۵/۹۴ درصد از واریانس خصیصه زیربنایی پاسخ‌های مقابله‌ای را در دانشجویان ایرانی تبیین کردند.

بر اساس آنچه پیش‌تر اشاره شد، از یک‌سو، نتایج تحقیقات مختلف از گریزناپذیری ایفای نقش مذهب به‌مثابه یک منبع مقابله‌ای در بافت مواجهه با تجارب تنیدگی‌زا در گروه‌های سنی و مذهبی مختلف و افراد بیمار و سالم به‌طور تجربی حمایت می‌کند. به بیان دیگر، نتایج برخی مطالعات از نقش مقابله مذهبی در مواجهه با رخداد‌های منفی زندگی و استلزامات مقابله مذهبی بر سلامت روانی و جسمانی، حتی پس از تفکیک سهم متغیرهای جمعیت‌شناختی و راهبردهای مقابله مذهبی کلی حمایت کرده‌اند. از سوی دیگر، فقر اطلاعاتی موجود درباره نقش مقابله مذهبی در بین محققان ایرانی علاقه‌مند به قلمرو مطالعاتی روان‌شناسی دین و مقابله، ضرورت دسترسی به ابزاری برای سنجش مقابله مذهبی را در بین گروه‌های مختلف مشارکت‌کنندگان ایرانی، به‌مثابه یک اولویت پژوهشی اجتناب‌ناپذیر، آشکار می‌کند. بنابراین، این مطالعه با هدف تحلیل روان‌سنجی مقیاس مقابله مذهبی، به‌عنوان یک ابزار سنجش نظریه‌محور و کارکردمحور، متمرکز بر ابعاد مثبت و منفی مقابله مذهبی، جامعیت و فراگستری حیطة محتوایی و برخوردار از بنیان تجربی، در بین گروهی از دانشجویان دختر و پسر ایرانی انجام شد.

روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش را کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه شهید بهشتی تشکیل دادند. از این جامعه، ۳۵۵ دانشجوی کارشناسی (۱۵۵ پسر و ۲۰۰ دختر) انتخاب شدند. در این مطالعه، طبق دیدگاه کلاین (۲۰۰۵) به ازای هر متغیر با انتخاب پنج مشارکت‌کننده برای نسخه فارسی ۷۰ آیتمی مقیاس مقابله مذهبی، ۳۵۵ دانشجو انتخاب شدند. در این مطالعه، مشارکت‌کنندگان با روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای انتخاب شدند. در روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای، افراد جامعه به طور تصادفی با توجه به سلسله‌مراتبی (از واحدهای بزرگتر به کوچکتر) از انواع واحدهای جامعه انتخاب می‌شوند (سرمد و همکاران، ۱۳۸۳، ص ۱۸۵). در این مطالعه، دانشجویان در سه مرحله با استفاده از واحدهای نمونه‌گیری دانشکده، گروه‌های آموزشی و کلاس انتخاب شدند. ابتدا از مجموع دانشکده‌های دانشگاه شهید بهشتی شش دانشکده به طور تصادفی انتخاب شدند. سپس، از بین گروه‌های آموزشی دانشکده‌های منتخب، ۲ گروه آموزشی به طور تصادفی انتخاب شدند. پس از مراجعه به گروه‌های آموزشی منتخب، از بین کلاس‌های درسی مختلف، دو کلاس به طور تصادفی انتخاب شدند.

ابزار سنجش

مقیاس مقابله مذهبی: پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، با استفاده از سه منبع مقیاس‌های موجود درباره مقابله مذهبی، پیشینه بالینی و مصاحبه بالینی، با هدف سنجش روش‌های مقابله مذهبی افراد در مواجهه با رخداد‌های منفی زندگی در خلال سه سال گذشته، نسخه ۱۰۵ ماده‌ای مقیاس مقابله مذهبی را در بین گروهی از دانشجویان و سالمندان بیمار بستری شده در بیمارستان توسعه دادند. در مقیاس مقابله مذهبی، از مجموع ۲۱ زیرمقیاس، نه مقیاس بازاریابی مذهبی خیراندیشانه، تسلیم مذهبی فعالانه، تمرکز مذهبی، تطهیر مذهبی، پیوند معنوی، تعیین حدود رفتارهای مذهبی، جست‌وجوی حمایت از سوی افراد مطلع در دین یا افراد هم‌عقیده، کمک مذهبی و جهت‌گیری مذهبی، بیانگر راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و هفت مقیاس بازاریابی مبتنی بر خداوند کيفر دهنده، بازاریابی مبتنی بر شیطان، بازاریابی قدرت خداوند، واگذاری مذهبی منفعلانه، تقاضا برای شفاعت مستقیم، نارضایتی معنوی و نارضایتی مذهبی بین‌فردی، بیانگر راهبردهای مقابله مذهبی منفی می‌باشند. در مقیاس مقابله مذهبی، هریک از ۲۱ زیرمقیاس، شامل پنج گویه است و مشارکت‌کنندگان به هر گویه بر روی یک طیف ۴ درجه‌ای از ۰ (هرگز) تا ۳ (همیشه) پاسخ

می‌دهند. نتایج مطالعات پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) و تالیک (۲۰۱۳)، از ویژگی‌های فنی روایی و پایایی مقیاس مقابله مذهبی به‌طور تجربی حمایت کردند.

در این مطالعه، به منظور آماده‌سازی نسخه فارسی RCOPE از روش ترجمه مجدد استفاده شد. بنابراین، برای استفاده از RCOPE، نسخه انگلیسی آن برای نمونه دانشجویان ایرانی به زبان فارسی ترجمه شد. بدین منظور، با هدف حفظ هم‌ارزی زبانی و مفهومی، نسخه فارسی به کمک یک فرد دوزبان دیگر به انگلیسی برگردانده شدند (مارسلا و لئونگ، ۱۹۹۵). در ادامه، دو مترجم درباره تفاوت موجود بین نسخه‌های انگلیسی بحث کردند و از طریق «فرایند مرور مکرر»، این تفاوت‌ها به حداقل ممکن کاهش یافت. بر این اساس، مترادف معنایی نسخه ترجمه‌شده، با نسخه اصلی به دقت بررسی شد. در نهایت، چند نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاه روایی محتوا و تطابق فرهنگی این مقیاس را مطالعه و تأیید کردند.

همچنین در این مطالعه، تحلیل داده‌ها بر پایه نظریه کلاسیک تست انجام شد. ابقا یا حذف مواد مقیاس به اتکای مشخصه‌های آماری تحلیل عاملی صورت گرفت. در این مطالعه، همسو با مطالعات پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) و تالیک (۲۰۱۳)، برای آزمون ساختار عاملی نسخه فارسی مقیاس مقابله مذهبی در بین دانشجویان دختر و پسر، از روش آماری تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش اوبلیمین استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

در این مطالعه همسو با مطالعات پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) و تالیک (۲۰۱۳)، با هدف تحلیل روان‌سنجی مقیاس مقابله مذهبی در چند گام، از روش تحلیل عاملی سلسله‌مراتبی استفاده شد. در گام اول، تمامی ۹۵ گویه مقیاس مقابله مذهبی از طریق تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش اوبلیمین و به کمک راه‌حل محدود به ۲ عامل، تحلیل شدند. پیش از انجام تحلیل مؤلفه‌های اصلی، اندازه شاخص کفایت نمونه‌برداری کایزر و همکاران، محاسبه و برابر با ۰/۹۱ و آزمون کرویت بارتلت [$p < ۰/۰۰۱$ ، $۱۵۱۸۶/۲۵ = ۳۵۵(۳۱۶۰N) \chi^2$] به دست آمد که نشان می‌دهد، نمونه و ماتریس همبستگی برای این تحلیل مناسب بودند. همسو با مطالعات پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) و تالیک (۲۰۱۳)، به دلیل همبستگی بین عامل‌ها، برای استخراج این عوامل در مطالعه حاضر نیز از روش چرخش اوبلیمین استفاده شد. به عبارت دیگر، برای تعیین مناسب‌ترین عامل‌ها، با در نظر گرفتن نمودار صخره‌ای، ارزش‌های ویژه و درصد واریانس

تیین شده توسط هر عامل، عامل‌ها با روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش اوبلیمین استخراج شدند (جدول ۱). در این گام، ده گویه به دلیل بار عاملی کمتر از ۰/۳۰ و ۱۵ گویه به دلیل بار عاملی مشترک، از مجموع ۹۵ گویه حذف شدند. پس از حذف پانزده گویه، نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش ابلیمین نشان داد که ۴۵ گویه زیر عامل راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و ۲۵ گویه نیز زیر عامل راهبردهای مقابله مذهبی منفی بار گرفتند.

جدول ۱: مشخصه‌های آماری RCOPE با اجرای روش PC برای ساختار دو عاملی در دانشجویان

عامل	ارزش ویژه	درصد واریانس	درصد تراکمی
راهبردهای مقابله مذهبی مثبت	۱۸/۴۸	۲۳/۱۰	۲۳/۱۰
راهبردهای مقابله مذهبی منفی	۶/۹۲	۸/۶۵	۳۱/۷۵

در گام دوم، ۴۵ گویه مربوط به راهبردهای مقابله مذهبی مثبت، به‌طور مستقل تحلیل شدند. پیش از انجام تحلیل مؤلفه‌های اصلی، اندازه شاخص کفایت نمونه‌برداری کایزر و همکاران، محاسبه و برابر با ۰/۹۴ و آزمون کرویت بارتلت [$P < ۰/۰۰۱$ ، $۹۳۳۷/۶۹ = ۳۵۵(۱۱۷۶N) = \chi^2$] به دست آمد که نشان می‌دهد، نمونه و ماتریس همبستگی برای این تحلیل مناسب بودند. در این گام، نتایج تحلیل عاملی اکتشافی شامل هفت عامل تطهیر مذهبی و تقاضای شفاعت الهی (عامل اول)، کمک معنوی (عامل دوم)، تسلیم مذهبی فعالانه (عامل سوم)، بازارزیابی مذهبی خیرخواهانه (عامل چهارم)، پیوند معنوی و جهت‌گیری مذهبی (عامل پنجم)، جست‌وجوی حمایت از سوی افراد مطلع در دین (دین‌یاران) یا افراد هم‌عقیده (عامل ششم)، تمرکز مذهبی و تعیین محدوده فعالیت‌های مذهبی (عامل هفتم) بود که در مجموع، ۵۷/۱۸ درصد از عامل زیربنایی را تبیین کردند (جدول ۲). در این بخش، با وجود عدم تشابه کمی در تعداد عامل‌های استخراج شده در نمونه دانشجویان ایرانی، در مقایسه با نتایج مطالعه تالیک (۲۰۱۳)، اما کیفیت عامل‌های استخراج شده در بخش مقابله معنوی مثبت، در دو مطالعه، نشان می‌دهد که منطق نظری زیربنایی منتخب برای پرسش‌نامه مقابله مذهبی از توان تفسیری بین گروهی لازم برخوردار است. به عبارت دیگر، با وجود آنکه تعداد عامل‌های استخراج شده در بخش مقابله مذهبی مثبت در نمونه ایرانی، هفت عامل و در نمونه لهستانی، نه عامل بوده است. اما تشابه کیفی عامل‌های استخراج شده در این بخش، نشان می‌دهد که در نمونه‌های مختلف، راهبرد مقابله مذهبی مثبت از منطق مفهومی زیربنایی یکسانی برخوردار است. افزون بر این، منطق تحلیل محتوایی گویه‌ها نشان داد که هفت عامل استخراج شده در برگرفته مقیاس‌های راهبردهای مقابله مذهبی مثبت بودند.

جدول ۲: مشخصه‌های آماری RCOPE با اجرای روش PC برای ساختار هفت عاملی در دانشجویان

عامل	ارزش ویژه	درصد واریانس	درصد تراکمی
تطهیر مذهبی و تقاضای شفاعت الهی	۱۶/۴۲	۳۳/۵۱	۳۳/۵۱
کمک معنوی	۳/۰۸	۶/۲۹	۳۹/۸۰
تسلیم مذهبی فعالانه	۲/۲۵	۴/۶۰	۴۴/۴۰
بازارزیابی مذهبی خیرخواهانه	۱/۹۸	۴/۰۳	۴۸/۴۳
پیوند معنوی و جهت‌گیری مذهبی	۱/۵۵	۳/۱۷	۵۱/۶۰
جست‌وجوی حمایت از طرف افراد مطلع در دین یا افراد هم‌عقیده	۱/۴۰	۲/۸۶	۵۴/۴۶
تمرکز مذهبی و تعیین محدوده فعالیت‌های مذهبی	۱/۳۴	۲/۸۲	۵۷/۱۸

در گام بعد، ۲۵ گویه مربوط به راهبردهای مقابله مذهبی منفی، به‌طور مستقل تحلیل شدند. پیش از انجام تحلیل مؤلفه‌های اصلی، اندازه شاخص کفایت نمونه‌برداری کایزر و همکاران، محاسبه و برابر با ۰/۸۵ و آزمون کرویت بارتلت [$P < ۰/۰۰۱$ ، $۲۸۴۶/۱۴ = ۳۵۵(۳۰۰N) = \chi^2$] به دست آمد که نشان می‌دهد، نمونه و ماتریس همبستگی برای این تحلیل مناسب بودند. نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی با استفاده از چرخش ابلیمین بر روی ۲۵ گویه باقی‌مانده، نشان داد که ۵ عامل استخراج شده شامل بازارزیابی مبتنی بر خداوند کفرکننده، بازارزیابی شیطان‌محور، نارضایتی معنوی، واگذاری مذهبی منفعلانه و نارضایتی مذهبی بین‌فردی، در مجموع ۵۳/۰۷ درصد از عامل زیربنایی را تبیین کردند.

در این بخش نیز با وجود عدم تشابه کمی در تعداد عامل‌های استخراج شده در نمونه دانشجویان ایرانی، در مقایسه با نتایج مطالعه تالیک (۲۰۱۳)، اما کیفیت عامل‌های استخراج شده در بخش مقابله معنوی منفی در دو مطالعه، نشان می‌دهد که منطق نظری زیربنایی منتخب برای پرسش‌نامه مقابله مذهبی از توان تفسیری بین گروهی لازم برخوردار است. به عبارت دیگر، با وجود آنکه تعداد عامل‌های استخراج شده در بخش مقابله مذهبی مثبت در نمونه ایرانی، پنج عامل و در نمونه لهستانی، هفت عامل بوده است، اما تشابه کیفی عامل‌های استخراج شده در این بخش، نشان می‌دهد که در نمونه‌های مختلف، راهبرد مقابله مذهبی منفی نیز از منطق مفهومی زیربنایی یکسانی برخوردار است. افزون بر این، در این مرحله، بررسی محتوایی گویه‌ها نشان داد که این عوامل هفت‌گانه، در برگرفته مقیاس‌های راهبردهای مقابله مذهبی منفی بودند.

جدول ۳: مشخصه‌های آماری RCOPE با اجرای روش PC برای ساختار پنج عاملی در دانشجویان

عامل	ارزش ویژه	درصد واریانس	درصد تراکمی
بازارزیابی مبتنی بر خداوند کیفرکننده	۶/۰۹	۲۴/۳۴	۲۴/۳۴
بازارزیابی شیطان‌محور	۲/۱۴	۸/۵۶	۳۲/۹۱
نارضایتی معنوی	۱/۹۳	۷/۷۲	۴۰/۶۲
واگذاری مذهبی منفعلانه	۱/۸۰	۷/۱۹	۴۷/۸۱
نارضایتی مذهبی بین‌فردی	۱/۳۱	۵/۲۶	۵۳/۰۷

در جداول ۴ و ۵ اندازه‌های توصیفی میانگین و انحراف استاندارد گویه‌های مقیاس‌های مقابله مذهبی و بارهای عاملی حاصل از تحلیل مؤلفه‌های اصلی و میزان‌های اشتراک برای گویه‌های زیرمقیاس‌های مقابله مذهبی مثبت و منفی، به تفکیک گزارش شد.

جدول ۴: آماره‌های میانگین، انحراف استاندارد، بارهای عاملی و اشتراک گویه‌های زیرمقیاس‌های مقابله مذهبی مثبت

مقیاس	گویه	M	S	بار عاملی	اشتراک
تطهیر مذهبی و تقاضای شفاعت الهی	۲۵. از خداوند می‌خواهم تا امور را سامان دهد.	۲/۲۸	۰/۸۰	۰/۸۷	۰/۷۵
	۳۶. از خداوند می‌خواهم تا شرایط بهتر شود.	۲/۵۰	۰/۷۰	۰/۷۴	۰/۶۸
	۶۲. برای رهایی از مشکلاتم از خداوند یاری می‌جویم.	۲/۴۷	۰/۷۷	۰/۷۲	۰/۶۳
	۴۸. از خداوند می‌خواهم که مرا با سخاوت بیشتری یاری کند.	۲/۳۳	۰/۸۴	۰/۷۱	۰/۶۰
	۷۲. می‌کوشم تا از طریق اعمال مذهبی ناراحتی‌هایم را تسکین دهم.	۱/۵۰	۰/۹۸	۰/۶۹	۰/۶۰
	۶۴. برای گناهانم طلب بخشش می‌کنم.	۲/۲۹	۰/۸۱	۰/۶۸	۰/۵۹
	۵۱. به گناهانم اعتراف می‌کنم تا از این طریق به آرامش معنوی دست پیدا کنم.	۱/۴۸	۰/۹۵	۰/۶۶	۰/۵۷
	۵۸. سعی می‌کنم کمتر گناه کنم.	۲/۰۸	۰/۸۱	۰/۶۱	۰/۵۳
	۸۸. از خداوند می‌خواهم به من کمک کند تا بر تلخی‌ها غلبه کنم.	۲/۳۴	۰/۸۲	۰/۵۲	۰/۴۷
	۸۶. از خداوند می‌خواهم به من کمک کند تا کمتر خطا کنم.	۲/۳۳	۰/۸۱	۰/۵۱	۰/۴۶
کیک مذهبی	۷۰. برای اینکه مشمول بخشایش خداوند واقع شوم تلاش می‌کنم.	۱/۹۹	۰/۸۶	۰/۵۰	۰/۴۵
	۷۳. برای آرامش معنوی دیگران تلاش می‌کنم.	۱/۶۳	۰/۹۲	۰/۷۵	۰/۶۶
	۹۲. در مناجات‌هایم برای آرامش دیگران دعا می‌کنم.	۱/۹۷	۰/۹۵	۰/۷۴	۰/۶۵
	۷۹. برای سعادت دیگران دعا می‌کنم.	۲/۱۲	۰/۸۸	۰/۷۱	۰/۶۲
	۶۷. سعی می‌کنم به دیگران نیرومندی معنوی ببخشم.	۱/۷۲	۰/۹۴	۰/۶۵	۰/۵۶
	۵۳. خانواده و دوستانم را مورد حمایت معنوی خود قرار می‌دهم.	۱/۷۰	۰/۹۱	۰/۶۰	۰/۵۲
	۷۱. می‌کوشم ارتباط معنوی خود با دیگران را قوی‌تر کنم.	۱/۷۲	۰/۹۴	۰/۵۹	۰/۵۱

تسلیم مذهبی فضالانه	۲۲. هر کاری را که می‌توانم انجام می‌دهم و بقیه را به خداوند می‌سپارم.	۲/۱۱	۰/۸۳	۰/۸۵	۰/۷۴
	۳۰. سعی می‌کنم بهترین کاری را که می‌توانم انجام دهم و بقیه را به خداوند می‌سپارم.	۲/۲۲	۰/۸۰	۰/۷۹	۰/۷۰
	۴۴. می‌کوشم تا آنجا که می‌توانم موقعیت را مدیریت کنم و بقیه را به خداوند می‌سپارم.	۲/۱۳	۰/۸۱	۰/۷۷	۰/۶۹
	۱۴. همه سعی خود را می‌کنم و سپس همه چیز را به خداوند می‌سپارم.	۲/۱۵	۰/۷۹	۰/۷۶	۰/۶۸
بازاریابی مذهبی خیرخواهانه	۱۸. پس از انجام آنچه در توان داشته‌ام موقعیت را به خداوند واگذار می‌کنم.	۲/۱۶	۰/۸۳	۰/۷۳	۰/۶۴
	۴۲. می‌کوشم تا وقوع رخداد منفی را از طرف خداوند برای خود خیرخواهانه تلقی کنم.	۱/۵۹	۰/۹۱	۰/۷۷	۰/۷۰
	۳۲. می‌کوشم وقوع شرایط ناگوار را از لحاظ معنوی رشددهنده و ارزشمند ارزیابی کنم.	۱/۴۹	۰/۸۹	۰/۷۵	۰/۶۷
	۹. چون معتقدم وقوع رخداد منفی برایم نتیجه حکمت خداوند است، بنابراین آن را مفید ارزیابی می‌کنم.	۱/۴۷	۰/۸۵	۰/۶۸	۰/۵۹
	۱۷. از آنجا که شرایط کنونی را نتیجه تدبیر خداوند می‌پندارم، بنابراین آن را خیرخواهانه ارزیابی می‌کنم.	۱/۶۲	۰/۸۷	۰/۶۲	۰/۵۴
	۵. بر این باورم که خداوند می‌خواهد از طریق رویارویی با این رخداد منفی مرا قوی‌تر سازد.	۱/۸۰	۰/۸۹	۰/۶۰	۰/۵۲
	۱. فکر می‌کنم که شکیبایی بر ناگواری‌های این اتفاق مرا به خداوند نزدیک‌تر می‌کند.	۱/۸۴	۰/۹۰	۰/۵۰	۰/۴۵
	۷۸. سعی می‌کنم تا احساس معنویت قوی‌تری را تجربه کنم.	۱/۸۳	۰/۹۰	۰/۵۵	۰/۵۰
	۸۵. سعی می‌کنم رابطه خود را با یک قدرت معنوی بالاتر قوی‌تر سازم.	۱/۸۹	۰/۹۲	۰/۵۰	۰/۴۵
	۶۳. پیوندی را بین خود و یک نیروی معنوی عظیم احساس می‌کنم.	۱/۹۹	۰/۹۲	۰/۴۵	۰/۴۱
پیون معنوی و جهت‌گیری مذهبی	۵۰. برای تولد مجدد حیات معنوی خود از طریق آموزه‌های دینی تلاش می‌کنم.	۱/۴۴	۱/۰۱	۰/۴۱	۰/۳۷
	۸۱. سعی می‌کنم که از طریق باورهای دینی زندگی خود را به طور کامل تغییر دهم.	۱/۲۲	۰/۹۴	۰/۴۰	۰/۳۵
	۶۰. از بندگان واقعی خداوند رحمان می‌خواهم که در عبادات‌شان مرا یاد کنند.	۱/۹۳	۱/۰۱	۰/۶۶	۰/۵۷
	۶۱. از بندگان مومن خداوند (انسان‌های پاک) می‌خواهم که برایم دعا کنند.	۲/۰۵	۰/۹۹	۰/۶۵	۰/۵۵
حمایت از دین‌پاران	۸۹. برای دستیابی به حمایت معنوی افراد هم‌عقیده خود تلاش می‌کنم.	۱/۵۲	۰/۹۳	۰/۵۰	۰/۴۵
	۸۲. برای کسب حمایت و توجه افراد هم‌عقیده‌ام تلاش می‌کنم.	۱/۴۶	۰/۸۹	۰/۴۱	۰/۳۸
	۳۹. با انجام فعالیت‌های معنوی از نگرانی درباره مشکلاتم جلوگیری می‌کنم.	۱/۴۸	۰/۹۵	۰/۶۸	۰/۶۰
	۱۲. سعی می‌کنم با اندیشیدن به خداوند فکرم را از مشکلاتم دور کنم.	۱/۳۷	۰/۸۴	۰/۶۳	۰/۵۳
تمرکز مذهبی و تعیین فعالیت‌های مذهبی	۵۹. می‌کوشم تا به تعالیم و فعالیت‌های مذهبی خود وفادار بمانم.	۱/۸۶	۰/۹۰	۰/۶۲	۰/۵۲
	۱۱. برای این که مشکلاتم را فراموش کنم به راز و نیاز با خدا می‌پردازم.	۱/۶۰	۰/۸۶	۰/۵۷	۰/۵۲
	۲۴. برای پرهیز از اندیشیدن به رخداد منفی به مسجد می‌روم و عبادت می‌کنم.	۰/۶۰	۰/۷۷	۰/۵۱	۰/۴۷
	۵۷. از تعالیم مذهبی اشتباه دوری می‌کنم.	۲/۲۰	۰/۹۵	۰/۴۵	۰/۴۰
	۷۷. از افرادی که با من هم‌عقیده نیستند دوری می‌کنم.	۱/۱۲	۰/۸۱	۰/۴۱	۰/۳۸
	۸۳. سعی می‌کنم از رویارویی با عقاید مغایر عقاید خود دوری جویم.	۱/۱۱	۰/۹۰	۰/۴۰	۰/۳۸

جدول ۵: آماره‌های میانگین، انحراف استاندارد، بارهای عاملی و اشتراک گویه‌های زیرمقیاس‌های مقابله مذهبی منفی

مقیاس	گویه	S	M	بار عاملی	اشتراک
پایه‌گذاری شده بازرزیایی خداوند	۴. فکر می‌کنم خداوند مرا به دلیل بی‌ایمانی مجازات می‌کند.	۰/۹۱	۱/۱۵	۰/۸۲	۰/۶۹
	۶. بر این باورم که خداوند مرا به دلیل اشتباهاتم تنبیه می‌کند.	۰/۹۳	۱/۲۳	۰/۸۱	۰/۶۸
	۱۰. بر این باورم که به دلیل ارتکاب به گناه خداوند در حال تنبیه من است.	۰/۸۵	۱/۲۲	۰/۷۹	۰/۶۵
بازرزیایی شیطان‌محور	۱۶. احساس می‌کنم به دلیل عدم پرستش، خداوند مرا تنبیه می‌کند.	۰/۸۸	۰/۸۶	۰/۶۹	۰/۵۵
	۴۷. بر این باورم که شیطان در وقوع رخداد منفی نقش دارد.	۰/۸۹	۰/۷۴	۰/۸۸	۰/۷۷
	۲۳. احساس می‌کنم که وقوع این رخداد کار شیطان است.	۰/۷۲	۰/۴۸	۰/۸۳	۰/۶۷
	۴۰. بدون شک شیطان این رخداد را ایجاد کرده است.	۰/۷۴	۰/۴۹	۰/۸۲	۰/۶۷
	۱۵. بر این باورم که شیطان مسئول وقوع رخداد منفی است.	۰/۸۷	۰/۷۲	۰/۸۱	۰/۶۶
نارضایتی معنوی	۳۳. احساس می‌کنم شیطان می‌کوشد که مرا از خداوند دور کند.	۱/۰۷	۱/۳۴	۰/۵۱	۰/۴۵
	۸۷. از آنجاکه خداوند دعاها را اجابت نکرده است، احساس نارضایتی می‌کنم.	۰/۹۴	۱/۱۰	۰/۷۷	۰/۶۲
	۴۹. در عجبم که چرا خداوند مرا رها کرده است.	۰/۹۳	۰/۸۷	۰/۷۶	۰/۶۲
	۸۴. تردید دارم که آیا خداوند واقعاً مراقب من است.	۰/۸۴	۰/۶۰	۰/۶۳	۰/۵۰
	۵۴. هنگام رویارویی با موقعیت ناگوار از آنجاکه خداوند را پشتیبان خود احساس نکردم، سخت رنجیدم.	۰/۹۹	۱/۲۲	۰/۶۰	۰/۴۵
واگذاری مذهبی متغیلاته	۶۹. فکر می‌کنم که خداوند مرا دوست ندارد.	۰/۸۴	۰/۷۰	۰/۵۰	۰/۴۴
	۴۳. فکر می‌کنم که بعضی چیزها فراتر از کنترل خداوند است.	۰/۶۶	۰/۲۸	۰/۴۴	۰/۴۰
	۲۱. تلاش زیادی نمی‌کنم، فقط از خداوند می‌خواهم که آن موقعیت را حل کند.	۰/۸۰	۰/۷۳	۰/۸۰	۰/۶۳
	۳۱. کار زیادی نمی‌کنم، فقط انتظار دارم که خداوند مشکلاتم را حل کند.	۰/۶۹	۰/۵۵	۰/۷۹	۰/۶۳
	۵. هیچ تلاشی نمی‌کنم و فقط از خداوند انتظار دارم که همه چیز را حل کند.	۰/۶۶	۰/۵۷	۰/۷۸	۰/۶۴
نارضایتی مذهبی بین‌فردی	۳۴. برای مقابله با رخداد منفی هیچ تلاشی نمی‌کنم و فقط از خداوند می‌خواهم نگرانی‌هایم را کم کند.	۰/۸۰	۰/۷۰	۰/۶۸	۰/۵۰
	۶. با وجود آنکه خود را در رفع مشکل توانا ارزیابی می‌کنم، اما فقط از خداوند انتظار دارم آن مشکل را حل کند.	۱/۰۱	۱/۱۵	۰/۵۰	۰/۴۵
	۹۱. با آنچه که افراد هم عقیده‌ام از من می‌خواهند انجام دهم مخالفم.	۰/۷۷	۱/۰۹	۰/۷۵	۰/۶۲
	۶۶. فکر می‌کنم که آیا هنگام رویارویی با رخداد منفی از حمایت افراد هم‌عقیده‌ام برخوردار بودم.	۰/۸۴	۱/۳۴	۰/۶۷	۰/۵۲
	۵۲. هنگام رویارویی با رخداد منفی، افراد هم‌عقیده‌ام مرا طرد کرده و نسبت به شرایط من بی‌تفاوت بودند.	۰/۸۴	۱/۱۱	۰/۶۵	۰/۵۰
	۹۳. از عملکرد افراد هم‌عقیده‌ام احساس نارضایتی می‌کنم.	۰/۷۱	۱/۱۲	۰/۶۳	۰/۴۵
	۶۸. از اینکه هنگام رویارویی با رخداد منفی افراد هم‌عقیده‌ام مرا رها کردند احساس نارضایتی می‌کنم.	۰/۸۸	۱/۲۶	۰/۶۱	۰/۵۰

جدول ۶ ضرایب همسانی درونی مقیاس‌های راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی را در بین دانشجویان نشان می‌دهد.

جدول ۶: همسانی درونی نسخه فارسی RCOPE

عامل	مقیاس	آلفای کرونباخ	تعداد گویه‌ها
۱	تطهر مذهبی و تقاضای شفاعت الهی	۰/۸۷	۱۱
۲	کمک معنوی	۰/۸۲	۶
۳	تسلیم مذهبی فعالانه	۰/۸۶	۵
۴	بازارزیایی مذهبی خیرخواهانه	۰/۸۲	۶
۵	پیوند معنوی و جهت‌گیری مذهبی	۰/۸۰	۵
۶	جست‌وجوی حمایت از طرف افراد مطلع در دین یا افراد هم‌عقیده	۰/۷۵	۴
۷	تمرکز مذهبی و تعیین محدوده فعالیت‌های مذهبی	۰/۷۰	۸
راهبردهای مثبت			۴۵
۸	بازارزیایی مبتنی بر خداوند کیفرکننده	۰/۸۳	۴
۹	بازارزیایی شیطان‌محور	۰/۸۲	۵
۱۰	نارضایتی معنوی	۰/۸۱	۵
۱۱	واگذاری مذهبی متغیلاته	۰/۷۲	۵
۱۲	نارضایتی مذهبی بین‌فردی	۰/۶۷	۵
راهبردهای منفی			۲۵

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر، با هدف تحلیل روان‌سنجی نسخه فارسی مقیاس مقابله مذهبی در گروهی از دانشجویان دختر و پسر ایرانی انجام شد. همسویی یافته‌های این مطالعه، با نتایج مطالعات پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰) و تالیک (۲۰۱۳)، درباره ساختار عاملی نسخه فارسی مقیاس مقابله مذهبی، از منطق نظری زیربنایی نسخه اصلی RCOPE به طور تجربی، حمایت کرد. به عبارت دیگر، این مطالعه همسو با نتایج مطالعات پارگامنت و دیگران (۲۰۰۰) و تالیک (۲۰۱۳)، تأکید بر ضرورت گریزناپذیر تمایزگذاری بین راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و راهبردهای مقابله مذهبی منفی، در رویارویی با تجارب منفی زندگی و همچنین ظرفیت شمول مقیاس‌های چندگانه از طریق زیربنایی منتخب برای نسخه اصلی RCOPE و محوریت توجه و تمرکز بر تشابه کارکردی مذهب در بافت مطالعاتی رویارویی با موقعیت‌های انگیزاننده حائز اهمیت فراوانی است.

افزون بر این، همسو با نتایج مطالعات هنینگ‌سگارد و آرنو (۲۰۰۸) و هیلز و همکاران (۲۰۰۴)

و سارولو (۲۰۰۲)، مرور پیشینه تجربی در قلمرو مطالعاتی راهبردهای مقابله مذهبی، در رویارویی با رخداد‌های منفی زندگی در افراد مختلف، با هدف تبیین دلایل مفروض تشابه کارکردی مذهب، در

مواجهه با تجارب تنیدگی‌زا در گروه‌های سنی و دینی مختلف، بر ضرورت توجه به الگوی پراکندگی مشترک بین رگه‌های شخصیتی و راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی تأکید می‌کند. به عبارت دیگر، پیشینه موجود از رابطه مثبت و معنادار بین رگه شخصیتی وظیفه‌شناسی با راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و از رابطه مثبت و معنادار بین رگه شخصیتی روان‌آزرده‌گرایی و راهبردهای مقابله مذهبی منفی به طور تجربی حمایت کرده‌اند.

مرور شواهد تجربی نشان می‌دهد که نظام تحلیل ذره‌ای مقابله مذهبی، منطبق مستدل و قابل دفاعی برای صورتبندی مداخلاتی با تمرکز بر ابعاد چندگانه مقابله معنوی و مذهبی فراهم آورده است. بر این اساس، برخی از روان‌درمانگران به منظور تنظیم محتوای برنامه‌های مداخله‌ای در قلمروهای مطالعاتی مختلف، مانند غنی‌سازی روابط زناشویی، تیدگی والدینی و اعتیاد به مواد، گستره وسیعی از روش‌های مقابله مذهبی، مانند بخشایش (وارتینگن و همکاران، ۲۰۱۲)، تطهیر مذهبی (میلر، ۱۹۸۸)، بازآزمایی مذهبی (پراپست، ۱۹۸۸، ص ۱۵۶) و حمایت معنوی (پارگامنت، ۱۹۹۷) استفاده کرده‌اند. بنابراین، طرح‌ریزی مطالعات مداخله‌ای روانی معنوی، با استفاده از RCOPE به منظور تعیین اثربخشی روش‌های مداخله‌ای مبتنی بر مقابله مذهبی، ظرفیت ایفای نقش مقیاس مقابله مذهبی را در محدوده مطالعات کاربردی به خوبی به تصویر می‌کشد.

اگرچه یافته‌های مطالعه حاضر با تمرکز بر اندازه‌های روان‌سنجی نسخه فارسی RCOPE در پیشبرد قابلیت کاربردپذیری مقیاس مقابله مذهبی در نمونه دانشجویان ایرانی، گامی ارزشمند محسوب می‌شود، اما این یافته‌ها باید در بافت محدودیت‌های آن تفسیر و تعمیم داده شود.

اول، مطالعه حاضر یک مطالعه مقطعی است و امکان طرح استنباط‌های علی را فراهم نمی‌آورد، درحالی‌که همسو با یافته‌های مطالعات رامیرز و همکاران (۲۰۱۲)، روش‌های مقابله مذهبی بر سازگاری افراد اثرگذارند، سطوح متمایز سازگاری در افراد، اشکال و سطوح متفاوتی از راهبردهای مقابله مذهبی را در آنها برمی‌انگیزاند. بنابراین، همسو با مطالعه پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، طرح مطالعات طولی با هدف تعیین اثر سطح سازگاری افراد بر اشکال ارجح مقابله مذهبی و الگوی اثرگذاری راهبردهای مقابله مذهبی بر تشدید یا تخفیف نشانه‌های ناسازگاری در افراد یک اولویت پژوهشی اجتناب‌ناپذیر است.

دوم، در مطالعه حاضر، تحلیل روان‌سنجی RCOPE به یک گروه غیربالینی از دانشجویان دختر و پسر محدود شد. بنابراین، بسط یافته‌های این پژوهش به گروه‌های بالینی با محدودیت روبه‌رو می‌باشد.

بی‌شک، همسو با مطالعات پرز و همکاران، (۲۰۰۹)، تحلیل روان‌سنجی نسخه فارسی RCOPE در بین نمونه‌های بالینی و غیربالینی در گروه‌های سنی مختلف، یک ضرورت پژوهشی غیرقابل انکار است. سوم، با وجود کثرت مطالعات سطح‌محور مانند مطالعات لونتال و همکاران (۲۰۰۲) و ماسکو و کابزنسکی (۲۰۰۶)، که با هدف مقایسه راهبردهای مقابله مذهبی در دو جنس انجام شده‌اند، اما با آنکه گروه نمونه این پژوهش را دانشجویان دختر و پسر تشکیل دادند، اما آزمون روایی بین‌جنسیتی RCOPE، از نظر محققان مطالعه حاضر دور ماند.

در مجموع، در مطالعه حاضر، نتایج تحلیل عاملی سلسله‌مراتبی نسخه فارسی RCOPE، همسو با یافته‌های مطالعات پارگامنت و همکاران (۲۰۰۰)، پارگامنت و همکاران (۲۰۰۴الف) و تالیک (۲۰۱۳)، از طریق تکرار دو عامل سطح بالاتر راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی نشان داد که RCOPE از قابلیت لازم برای اندازه‌گیری سازه نظری راهبردهای مقابله مذهبی در بین نمونه دانشجویان ایرانی نیز برخوردار است. افزون بر این، در این مطالعه، همسو با نتایج مطالعه تالیک (۲۰۱۳)، عدم دستیابی به تناظر یک به یک مقیاس‌های استخراج‌شده برای هر یک از عوامل مکنون مرتبه دوم راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی، بیانگر این است که با وجود تشابه در ویژگی‌های کارکردی مذهب، به‌مثابه یک منبع مقابله در بافت رویارویی با تجارب منفی زندگی، اما نشانه‌های عینی راهبردهای مقابله مذهبی مثبت و منفی تا حدی وابسته به بافت می‌باشد. سرانجام، با وجود آنکه نتایج مطالعه حاضر شواهد تجربی لازم را برای دفاع از مدل نظری زیربنایی مقیاس مقابله در گروه نمونه دانشجویان ایرانی فراهم آورد، اما مقدار واریانس تبیین‌شده عامل زیربنایی مکنون مقابله مذهبی، از طریق مجموعه عوامل مستخرج از تحلیل عاملی ضرورت‌گریزناپذیر مرور شواهد تجربی مرتبط با مفهوم مقابله مذهبی و به تبع آن، شناسایی واحدهای مفهومی تعریف‌کننده این سازه را با تأسی به آموزه‌های دین اسلام، بیش از پیش مورد تأکید قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، با وجود جامعیت و فراگستری مفهومی مدل نظری پیشنهادشده به وسیله پارگامنت، مرور پیشینه تجربی داخلی درباره موضوع مقابله مذهبی، ضمن حمایت تجربی از چارچوب کلی الگوی مفروض پارگامنت، ضرورت بیش از پیش تمرکز بر مفاهیمی مانند صبر (شکوفه‌فرد و خرمایی، ۱۳۹۱)، آخرت‌نگری (ابراهیمی و بهرامی احسان، ۱۳۹۱)، دعا کردن و ذکر گفتن (نارویی و همکاران، ۱۳۹۲) و انجام مناسک دینی (مانند نماز خواندن، روزه گرفتن و زیارت اماکن متبرکه) (موسوی و موحدی‌نیا، ۱۳۹۰) را با هدف سنجش هر چه دقیق‌تر مفهوم مقابله با تأسی از آموزه‌های دینی مورد تأکید قرار می‌دهد.

- Amer, M. M, & et al, 2008, Initial development of the brief Arab religious coping scale (BARCS), *Journal of Muslim Mental Health*, v. 3(1), p. 69–88.
- Ano, G. G, & Vasconcelles, E. B, 2005, Religious coping and psychological adjustment to stress: A metaanalysis, *Journal of Clinical Psychology*, v. 61(4), p. 461–480.
- Benore, E, & et al, 2008, An initial examination of religious coping in children with asthma, *International Journal for the Psychology of Religion*, v. 18(4), p. 267–290.
- Bjorck, J. P, & Thurman, J. W, 2007, Negative life events, patterns of positive and negative religious coping, and psychological functioning, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 46(2), p. 159–167.
- Cigrang, J. A, & et al, 2003, Spontaneous reports of religious coping by patients with chronic physical illness, *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, v. 10(3), p. 133–137.
- Connors, N. A, & et al, 2006, Dimensions of religious involvement and mental health outcomes among alcohol- and drug-dependent women, *Alcoholism Treatment Quarterly*, v. 24(1–2), p. 89–108.
- Dew, R. E, & et al, 2010, A prospective study of religion/spirituality and depressive symptoms among adolescent psychiatric patients, *Journal of Affective Disorders*, v. 120 (1–3), p. 149–157.
- Dunn, K. S, & Horgas, A. L, 2004, Religious and nonreligious coping in older adults experiencing chronic pain, *Pain Management Nursing*, v. 5(1), v. 19–28.
- Folkman, S, 2010, Oxford Handbook of Stress and Coping; Oxford University Press: Oxford, UK.
- Gardner, T. M, & et al, 2013, Religious coping, stress, and quality of life of Muslim university students in New Zealand, *Mental Health, Religion & Culture*, v. 10, p. 1–13.
- Henderson, L. A, 2010, Religious coping and subjective well-being: African Americans' experiences of surviving Hurricane Katrina, Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering.
- Henningsgaard, J. M, & Arnau, R. C, 2008, Relationships between religiosity, spirituality, and personality: A multivariate analysis, *Personality and Individual Differences*, v. 45, p. 703–708.
- Hills, P, & et al, 2004, Primary personality trait correlates of religious practice and orientation, *Personality and Individual Differences*, v. 36, p. 61–73.
- Huguelet, P, & et al, 2007, Effect of religion on suicide attempts in outpatients with schizophrenia or schizo-affective disorders compared with inpatients with non-psychotic disorders, *European Psychiatry*, v. 22(3), p. 188–194.
- Kline, R. B, 2005, *Principles and practice of structural equation modeling*, edition 2, Guilford press, New York & London.
- Loewenthal, K. M, & et al, 2002, Are women more religious than men? Gender differences in religious activity among different religious groups in the UK, *Personality and Individual Differences*, v. 32, p. 133–139.

- آبیاری، محسن و ماریا آگیلار، ۱۳۸۹، «ویژگی‌های روان‌سنجی نسخه ایرانی مقیاس مقابله مذهبی»، *روان‌شناسی معاصر*، سال پنجم، ش ۲، ص ۸۱–۹۳.
- ابراهیمی، ابوالفضل و هادی بهرامی احسان، ۱۳۹۱، «تهیه و اعتباریابی مقیاس سنجش آخرت‌نگری: یک مطالعه مقدماتی»، *روان‌شناسی و دین*، سال پنجم، ش چهارم، ص ۵۳–۷۰.
- حسینی واجاری، کتایون و هادی بهرامی احسان، ۱۳۸۴، «نقش مقابله مذهبی و خوشبختی معنوی در تبیین سلامت روان»، *روان‌شناسی*، سال نهم، ش ۳، ص ۲۶۸–۲۶۰.
- سرمد، زهره و همکاران، ۱۳۸۳، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، آگاه.
- سیدموسوی، پریسasadات و مریم وفایی، ۱۳۸۸، «ارزیابی روایی افزوده مقابله مذهبی در پیش‌بینی تعالی پس‌ضربه‌ای و درماندگی در دانشجویان ایرانی»، *روان‌شناسی و دین*، سال دوم، ش ۷، ص ۱۵۷–۱۷۸.
- سیدموسوی، پریسasadات و همکاران، ۱۳۸۸، «رابطه راهبردهای مقابله مذهبی با تعالی پس‌ضربه‌ای و درماندگی دانشجویان»، *روان‌شناسی معاصر*، سال چهارم، ش ۱، ص ۱۰۲–۱۱۱.
- شریفی، مرضیه و مریم فاتحی‌زاده، ۱۳۹۱، «رابطه مقابله مذهبی با افسردگی و فرسودگی مراقبتی در مراقبین خانوادگی»، *مراقبت‌های نوین*، دوره نهم، ش ۴، ص ۳۲۷–۳۳۵.
- شریفی، مرضیه و همکاران، ۱۳۹۱، «رابطه مقابله مذهبی با آثار سوگ در دانشجویان داغ‌دیده»، *روان‌شناسی و دین*، سال پنجم، ش ۱۸، ص ۱۱۵–۱۲۷.
- شکوفه‌فرد، شایسته و فرهاد خرمایی، ۱۳۹۱، «صبر و بررسی نقش پیش‌بین مؤلفه‌های آن در پرخاشگری دانشجویان»، *روان‌شناسی و دین*، سال پنجم، ش ۲، ص ۹۹–۱۱۲.
- شهبازی‌زاده، فاطمه و مظاهری، محمدعلی، ۱۳۹۱، «دل‌بستگی ادراک‌شده دوران کودکی، کنش‌وری خانواده و مقابله مذهبی»، *روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی*، سال هشتم، ش ۳۱، ص ۲۲۱–۲۳۴.
- طاهری خرامه، زهرا و همکاران، ۱۳۹۲، «سلامت معنوی و راهبردهای مقابله مذهبی در بیماران همودیالیزی»، *روان پرستاری*، دوره اول، ش ۱، ص ۴۸–۵۴.
- موسوی، رضا و عطاءالله موحدی‌نیا، ۱۳۹۰، «مطالعه رابطه بین انجام فریضه نماز و سلامت عمومی در بین دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان»، *روان‌شناسی و دین*، سال چهارم، ش ۱، ص ۱۰۵–۱۲۰.
- نارویی، رحیم و همکاران، ۱۳۹۲، «اثربخشی یاد خدا بر خودمهارگری براساس منابع اسلامی»، *روان‌شناسی و دین*، سال ششم، ش ۲، ص ۱۹–۳۰، ۳۰–۱۹.
- Abu Raiya, H, & et al, 2008, A psychological measure of Islamic religiousness (PMIR): Development and evidence for reliability and validity, *International Journal for the Psychology of Religion*, v. 18, p. 291–315.

- Propst, L.R, 1988, *Psychotherapy in a religious framework: Spirituality in the emotional healing process*, New York: Human Services Press.
- Ramirez, S. P, & et al, 2012, The relationship between religious coping, psychological distress and quality of life in hemodialysis patients, *Journal of Psychosomatic Research*, v. 72, p. 129–135.
- Rosmarin, D. H, & et al, 2009, Religious coping among Jews: Development and initial validation of the JCOPE, *Journal of Clinical Psychology*, v. 65(7), p. 670–683.
- Saroglou, V, 2002, Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review, *Personality and Individual Differences*, v. 32, p. 15-25.
- Stoebe, M, 2004, Religion in coping with bereavement: Confidence of convictions or scientific scrutiny? *International Journal for the Psychology of Religion*, v. 14(1), p. 14–23.
- Talik, Z. B, 2013, The adolescent religious coping questionnaire: Translation and cultural adaptation of Pargament's RCOPE scale for Polish adolescents, *Journal of Religious Health*, v. 52, p. 143–158.
- Tarakeshwar, N, & et al, 2003, Initial development of a measure of religious coping among Hindus, *Journal of Community Psychology*, v. 31(6), p. 607–628.
- Unterrainer, H. F, & et al, 2010, Dimensions of Religious/Spiritual Well-Being and their relation to Personality and Psychological Well-Being, *Personality and Individual Differences*, v.49, p. 192–197.
- Watlington, C. G, & Murphy, C. M, 2006, The roles of religion and spirituality among African American survivors of domestic violence, *Journal of Clinical Psychology*, v. 62(7), p. 837–857.
- Winter, U, & et al, 2009, The psychological outcome of religious coping with stressful life events in a Swiss sample of church attendees, *Psychotherapy and Psychosomatics*, v. 78(4), p. 240–247.
- Worthington, E. L, & et al, 2012, Adapting an evidence-based intervention to REACH Forgiveness for different religions and spiritualities, *Asian Journal of Psychiatry*, v. 5, p. 183–185.
- Yoshimoto, S. M, & et al, 2006, Religious coping and problem-solving by couples faced with prostate cancer, *European Journal of Cancer Care*, v. 15(5), p. 481–488.
- Loewenthal, K. M, & et al, 2002, Are women more religious than men? Gender differences in religious activity among different religious groups in the UK, *Personality and Individual Differences*, v. 32, p. 133-139.
- Major, B, & et al, 1998, Personal resilience, cognitive appraisals, and coping: An integrative model of adjustment to abortion, *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 74(3), p. 735–752.
- Marsella, A. J, & Leong, F. T. L, 1995, Cross-cultural issues in personality and career assessment, *Journal of Career Assessment*, v. 3, p. 202–218.
- Maselko, J, & Kubzansky, L. D, 2006, Gender differences in religious practices, spiritual experiences and health: Results from the US General Social Survey, *Social Science & Medicine*, v. 62, p. 2848–2860.
- Michael, S. T, & et al, 2003, Widowhood and spirituality: Coping responses to bereavement, *Journal of Women and Aging*, v. 15(2–3), p. 145–165.
- Miller, W.R, 1988, Including clients' spiritual perspectives in cognitive-behavioral therapy. In W.R. Miller & J.E. Martin (Eds.), *Behavior therapy and religion: Integrating spiritual and behavioral approaches to change* (pp. 43–55). Newbury Park: Sage.
- Mohr, S, & et al, 2007, The assessment of spirituality and religiousness in schizophrenia, *Journal of Nervous and Mental Disease*, v. 195(3), p. 247–253.
- Pargament, K. I, & et al, 1998, Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 37(4), p. 711–725.
- Pargament, K. I, & et al, 2000, The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE, *Journal of Clinical Psychology*, v. 56(4), p. 519–544.
- Pargament, K. I, & et al, 2003, Red flags and religious coping: Identifying some religious warning signs among people in crisis, *Journal of Clinical Psychology*, v. 59(12), p. 1335–1348.
- Pargament, K. I, & et al, 2004a, Religious coping methods as predictors of psychological, physical, and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: A two-year longitudinal study, *Journal of Health Psychology*, v. 9, p. 713–730.
- Pargament, K. I, & et al, 2004b, Religion and HIV: A review of the literature and clinical implications, *Southern Medical Journal*, v. 97(12), p. 1201–1207.
- Pargament, K. I, 1997, *The psychology of religion and coping, Theory, research, practice*, New York, London: The Guilford Press.
- Pargament, K.I, & Mahoney, A, 2005, Sacred matters: Sanctification as a vital topic for the psychology of religion, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 15, p. 179-198.
- Perez, J. E, & et al, 2009, Spirituality and depressive symptoms in a school-based sample of adolescents: A longitudinal examination of mediated and moderated effects, *Journal of Adolescent Health*, v. 44, p. 380–386.